
МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

УДК 811.161.2*373.613:001.5Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.5-14

Тетяна Білоусова

ORCID 0000-002-6247-0476

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМА ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано погляди Івана Огієнка на шляхи та причини запозичення іншомовних одиниць, особливості процесу їх адаптації, розглянуто практичні підходи до відбору й розміщення запозичень у словниках. Підкреслено значення висновків і пропозицій лінгвіста для подальших узагальнень сучасними мовознавцями.

Ключові слова: Іван Огієнко, наукова спадщина, іншомовне запозичення, адаптація, лексикографічна практика.

Запозичення є одним із шляхів збагачення усіх природних мов, тож його вивчення не може залишитись поза увагою науковців. У різні періоди розвитку теорії іншомовних входжень вирішувались питання про умови, причини запозичення, відносну кількість і доцільність іншомовних одиниць у словниках мов, словотвірне, граматичне, семантичне, стилістичне освоєння запозичених одиниць у мовах-реципієнтах. Одні науковці оцінювали запозичення позитивно (Ш. Баллі, І. Франко; на сучасному етапі розвитку мовознавства – Д. Баранник Я. Битківська, І. Лосєв, П. Селігей, О. Стишов та ін.), інші – негативно. Поборники чистоти мови вбачали у запозиченнях порушення її стабільності та самобутності (у минулому – В. Даль, О. Шишков, С. Карський, О. Сумароков, І. Нечуй-Левицький, М. Левченко, А. Кримський, Б. Грінченко, М. Сумцов; у сьогоденні – В. Гвоздев, В. Радчук, І. Фаріон, І. Ціхоцький та ін.). Сперечались навколо поняттєвого вмісту самого терміна «запозичення», в якому наразі вбачають результат контактування двох мов та інтерференції (Б. Гавранек, Дж. Данн, Ю. Жлуктенко, А. Карлінський, С. Семчинський, Г. Сергєєва, Б. Серебрєнников, Л. Щєрба та ін.). Вивчали різноманітні зміни, що супроводжують процес запозичення (Б. Ажнюк, В. Акуленко, Д. Будняк, М. Вакулєнко, Я. Голдованський, А. Гудманян, Ю. Жлуктенко, Р. Зорівчак, А. Іваницька, М. Кочєрган, О. Муромцева, О. Пономарів, С. Рижикова, В. Русанівський, С. Семчинський, В. Сімонок, Ю. Цимбалюк та ін.).

Разом із тим питання теорії запозичень досі не можна вважати вирішеними, вони потребують подальших досліджень – у тому числі шляхом аналізу праць відомих українських мовознавців, до яких, безперечно, належить Іван Огієнко.

Мета статті полягає у висвітленні позиції Івана Огієнка щодо процесу лексичних, фразеологічних та граматичних запозичень та його внеску в теорію іншомовних входжень.

Розпочнемо з того, що Іван Огієнко високо оцінював українську літературну мову як «соборну, фонетично гнучку, формами розвинену, на слова й фразеологію докладну й багату», називав її найбільшим здобутком українського народу і української культури [9, с.140].

Водночас як об'єктивний дослідник він ніколи не заперечував присутності в мовах різноманітних запозичень, справедливо стверджуючи: «У світі немає такої мови, що не мала б у своєму словникові чужих слів, – справа тільки в тому, щоб не вживати їх непотрібно» [5, с.323]. Запозичення, на думку Огієнка, це природний процес, притаманний усім мовам; він не руйнує, не знеособлює мову, а збагачує її. Допоки народи будуть жити культурним життям, спілкуючись між собою, запозичення будуть явищем природним і навіть бажаним: «І никакія искусственныя преграды не могут ни остановить, ни измѣнить этот нормальный и жизненный факторъ въ историческомъ развитіи всякаго языка и народа» [4, с.106]. Навіть більше: він вважав запозичення одним із найважливіших чинників у справі розвитку будь-якої культурної мови, на якій залишають свій помітний відбиток кожна епоха, кожна видатна подія [4, с.3].

Дослідник гостро полемізував із затятими поборниками «чистоти» мови (О. Сумароковим, О. Шишковим, В. Далем та ін.), наголошуючи, що «повне вигнання іноземних слів немислиме» [4, с.17].

Проблема усталення літературної мови вимагала створення власної наукової термінології, яка могла б обслуговувати спілкування в науковій сфері, що має інтернаціональний характер. У зв'язку з цим гостро повставало питання про міру використання в терміносистемі запозиченої лексики [3, с.70-71].

Іван Огієнко послідовно дотримувався позиції, яку висловив у відомій праці «Наука про рідномовні обов'язки»: найкраща наукова термінологія – «своя, рідномовна, на засадах своєї мови оперта» [9, с.76]. А в ґрунтовному дослідженні «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (1908 р.) вперше визначив канони термінотворення, орієнтовані на українізацію наукової мови: «1. Термінологія повинна будуватись на одній певній засаді, а не бути мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних. 2. Щоб кожний термін був вироблений з такого коріння, що існує в живій українській мові, а не бути словом чужомовним. 3. Кожний термін своєю будовою не повинен суперечити законам фонетики й морфології української мови» [11, с.9]. Зауважимо, що вчений не цурався чужоземних термінів, щоправда, то були здебільшого старі запозичення з грецької та латини, а також із французької, польської, португальської [див.: 13]. Схвалював уживання термінів, які не мають українських відповідників і /або краще передають думку, вважав доцільним допускати їх в літературну мову. Як приклад наводив лексеми *вулкан*, *критика*, *література*, *проблема*, *політика*, *рецензія*, *термінологія*, *форма* та ін. [9, с.167].

Інша річ – варваризми, або «чужоземні засмічення», які «легко можна віддавати й словами своїми». Свободу від них Огієнко називав серед головних ознак соборної української літературної мови [5, с.323-335]. Щоб проілюструвати зло-

вживання варваризмами, у статті «Не засмічуймо своєї мови чужими словами» (1936 р.) наводив сторінку з кооперативного журналу, яка рясніє такими словами: *кредити, кредитодавці, теорія, фінансування, консумція, фінансовий капітал, геніально, інвестиція, концерн, ін'єкція, редуція, соціальний, кон'юнктура, проект, конверсія, гіпотечний, ліквідація, катастрофа, кредитовий, інформатор*. І нехай майже всі вони з часом увійшли до широкого вжитку, провідна думка автора дотепер залишається актуальною: «Мова наших видань нерідко дуже нечиста, ... до краю засмічена непотрібними чужими виразами» [8, с.542-543].

Дослідник був об'єктивним щодо оцінки найчисленніших в українській мові запозичень – русизмів і полонізмів, пояснюючи їх появу довговічним суспільством українського народу з росіянами й поляками. «Багато з них, – наголошував Огієнко, – давно набули собі в нас усіх прав громадянства і не вважаються за варваризми, бо для заміни їх не маємо ліпших своїх» [9, с.167]. Разом із тим він підкреслював: «Наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм Народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих, скажімо, польської чи московської», порівнював засмічення мови зі станом людини, яка потрапила в тягуче болото [12, с.9-10].

Закликаючи позбутися русизмів, які мають українські відповідники, вчений заперечував бездумне відторгнення слів лише через те, що вони мають спільне з російськими походження за формою вираження і внутрішньою організацією. Це, вважав він, завдасть шкоди літературній українській мові, позбавить її елементів, «які збереглися до нас як стародавнє спільне культурне добро». Таких русизмів багато в текстах відомих українських письменників – Котляревського, Шевченка, Драгоманова та ін., що не зменшує їх художньої цінності. Натомість, митці пошевченкової доби, на його думку, «часом свідомо й виразно дбали, щоб їх літературна мова якнайменше була подібна до мови російської, щоб росіянин, читаючи український твір, не розумів його мови, й уже тим самим змушений був признати, що українська мова – це справді окрема мова». Таке прагнення не може виправдати «мовної чистки», адже «не корисно нам відкидати своє стародавнє слово тільки тому, що воно однакове зо словом російським» [5, с.323-335].

Дослідник вказував на чималу кількість полонізмів, особливо в західноукраїнському варіанті української мови. Серед них і окремі слова (*бавитись, багно, брама, брудний, бидло, жєвавий, жєбрак, запалка, зичити, мужатка, обоятний, пудло, скарга, філіжанка, хлюст, шлюб* та ін.), і вирази (*відніс рану, викиди совісті, надслухувати розмову, вивісти війну, вложив шапку* тощо). Він з обережністю ставився до питання взаємовпливу польської та української (саме взаємо-впливу), вважаючи його «темним і суперечливим». Щоб з'ясувати джерело походження тих чи інших слів, волів би послуговуватись повними історичними словниками української та польської мов, яких на ті часи не існувало [4, с.89].

У теоретичній спадщині Івана Огієнка, присвяченій проблемам запозичень, значне місце посідає стаття «К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом» (Варшава, 2011 р.), в якій піддано критиці роботу Н.А. Смірнова «Западное влияние на русский литературный язык в Петровскую эпоху: определение путей, которыми в Петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков». Огієнко стверджував, що значна частка т. зв. «петровських запозичень» (за Смірновим) відома ще з XVI-XVII ст., а основні західноєвропейські лінії його етимологій (німецькі, польські) спотворюють істинні зв'язки російської з іншими мовами – зокрема, латиною. Зауважив, що простий відбір іноземних слів із текстів першої чверті XVIII ст. не

є укладанням словника запозичень петровської доби: деякі з них могли вживатися і раніше. Об'єктивну картину (що запозичене до Петра, а що після нього) допоміг би встановити **історичний словник іноземних слів** [6, с.351].

Означені лакуни в українській лексикографії згодом заповняють фундаментальні праці Огієнка, серед яких «Історія української літературної мови», «Словник слів, у літературній мові не вживаних», «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її», «Український стилістичний словник» та ін.

Важливим етапом розвитку теорії запозичень стала монографія «Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык» (Київ, 2015 р.), в якій Огієнко обґрунтував необхідність визначати мовні джерела запозичень з опорою на їх генетичний характер. Схилиючись до думки, що запозичення іншомовної лексики було наслідком інтерференції, автор чітко дотримувався принципів **генетико-хронологічного аналізу**.

Дослідник приділив особливу увагу **способам визначення джерел запозичень**, вважаючи їх необхідним критерієм для аналізу й характеристики способів засвоєння лексичного запозичення у різні періоди розвитку мови. На його думку, пошук джерел ускладнюється значною кількістю одиниць, що мають інтернаціональний характер. Учений розробив чіткі **методичні критерії** для ідентифікації джерела іншомовного слова, а саме:

- встановлення співзвучності коренів;
- порівняння значень; врахування звукових особливостей слова і фонетичних змін, яких воно зазнало в мові-реципієнті;
- пильна увага до слів, які однаково звучать і мають тотожні значення в декількох споріднених мовах;
- врахування історичних та історико-культурних чинників;
- розрізнення прямих і опосередкованих запозичень;
- диференціація «дійсних запозичень» і спадщини індоевропейського чи праслов'янського періоду;
- порівняння найдавніших, а не сучасних форм слів [4, с.20-24].

У цій праці Огієнко першим серед українських лінгвістів поставив питання **адаптації лексичних запозичень**, виділивши три групи за давністю, поширенням у мові, ступенем засвоєння:

- 1) давні слова, засвоєні мовою так, що їх іноземне походження вже не відчувається носіями;
- 2) «чисто іноземні» слова, які «отримали громадянство» в мові, у т. ч. народній (*доктор, аптека, солдат, школа, студент*);
- 3) ті, що вживаються нечасто, т. зв. варваризми, не притаманні народній мові (*констатировать, культивировать, индустрия* тощо) [4, с.4].

Окрім того, він окреслив **методичні засади** виділення морфологічних, фонетичних, семасіологічних, етимологічних **ознак адаптації** [14]. Подальші праці Огієнка уточнюють їх, але водночас застерігають від потурання «простонародному» варіанту засвоєння: «Чужі слова сьогодні вживаємо або в їх власній формі, або в українізованій за нашою літературною традицією, але не в формі простонародній» [5, с.324]. За приклади наводив: *фабрика*, а не **хвалбрика*; *факт*, *фалди*, а не **хвалкт*, **хвалди*, *рапорт* замість **лепорт*, *церемонитися* зам. **царамонитися*, *скелет* зам. **ишелет* і т. ін. [5, с.324; 7, с.205-210].

Найважливішими **факторами** проникнення іноземних слів у мову лінгвіст вважав соціологічні: торгівлю, подорожі, переселення, колонізації, завою-

вання. Основними джерелами запозичень – усне мовлення і літературу: перше справляє більший вплив на мову, друге «діє» через інтелігенцію і з часом переходить до народу (іноді, як зауважив дослідник, – із цікавими змінами).

За І. Огієнком, невід’ємним аспектом дослідження процесу лексичних запозичень є встановлення їх причин. Він вважав, що це нерівномірність культурного розвитку народів (запозичує, зазвичай, менш культурний народ у більш культурного, але буває й навпаки); наслідування і мода; технічний прогрес і потреба у спеціальній термінології; культурний вплив і взаємообмін (запозичуються нові поняття) [4, с.14-15].

Автор дав вичерпну відповідь на запитання про характер запозичень. З інших мов можуть надходити:

- 1) чужий корінь, з якого твориться нове слово;
- 2) смисл слова, за зразком якого утворюється своє (наприклад, з грецької *беззаконние, согласие, благородный*);
- 3) іноземні префікси, суфікси, закінчення (*прото-, архи-, -ция, -ада, -ант* і т. п.);
- 4) нові значення відомих слів (*лицо*, з гр. – не лише обличчя, але й особа);
- 5) цілі усталені вирази (*потерять голову* – з нім., *присутствие духа* – з фр.);
- 6) синтаксичні конструкції (зокрема, на граматичні структури російської вилинула французька мова) [4, с.13-14].

Розвиток теорії запозичень і практичні поради щодо вживання цього пласту лексики знаходимо в статтях Івана Огієнка «Чужі впливи на українську мову», «Чужі слова в рідній мові», «Не засмічуймо своєї мови чужими словами», опублікованих часописом «Рідна Мова» в 1933-1936 рр. [докладніше: 2]. Автор чітко розділяє т. зв. «активні» та «ялові» запозичення. До перших – давно засвоєних, загальновідомих – він ставиться прихильно, а других – малознаних і легко замінюваних українськими словами – закликає уникати. В праці «Наука про рідномовні обов’язки» (1936 р.) Огієнко робить особливе застереження щодо ялових слів, легковажне вживання яких сильно шкодить нормальному розвитку літературної мови. Їх слід замінювати своїми відповідниками, особливо у виданнях, призначених для широкого вжитку – часописах і журналах. «Коли ж такого слова вживаєте, – радить автор, – конче поясніть його коротко й зрозуміло» [9, с.81-82]. Те саме стосується **кальок** – механічного перекладу іноземних слів і виразів: *сінозаготівля* (з рос. сенозаготовка), *рукостискання* (рос. рукопожатие) і под.

На глибоке переконання Огієнка, кожна людина має дбати про чистоту української літературної мови. В роботі «Наша літературна мова: як писати й говорити по-українському» (Вінніпег, 1969 р.) важливою ознакою чистоти він називає відсутність **варваризмів**, маючи на увазі зайві слова, легко замінювані на українські, та кальки. В розділі «Як писати для широких мас» закликає позбавитись «разячих варваризмів», тобто незнайомих читачу, рідкісних іноземних слів на кшталт *денунціація, елев, здевастрований, фасцинуючий, сецесіонувати, субскрибенти* й под., і називає їх «головоломними загадками» [7, с.190-192]. Звертає увагу на шкідливість таких запозичень, як **чужа словозгода**, тобто сполучуваність слів, і **чужі фразеологізми**. Щодо останніх застерігає: такі вирази «сильно в’їдаються в нашу мову, бо про їх чуже походження не всі знають, чому й не оминають ... Чужі фразеологічні вирази знає тільки той, хто знає й мови чужі». Такі одиниці небезпечні ще й тому, що відбивають «чужий спосіб думати» і тому виглядають в українській мові «як стара латка на новому вбранні» [7, с.192-193]. Послідовно і докладно науковець викладає **фонетичні норми** вживання іноземних слів, представляючи їх говірковим особливостям [7, с.205-210].

Погляди Івана Огієнка на джерела походження, доцільність використання, норми адаптації запозичень знайшли своє практичне втілення в його **лексикографічній спадщині**, яка, безумовно, стала вагомим надбанням українського і світового мовознавства.

Науковець неодноразово підкреслював, що зручний і доступний словник має стати єдиним об'єктивним джерелом інформації, вартим норми, повсякденним довідником, порадиником і посібником з вивчення літературної мови для фахівця і пересічного українця. Огієнко – автор численних і різноманітних словників [див.: 1] – не міг оминати в них проблеми ставлення до запозичень. З цього погляду найбільш показовими можна вважати «Історичний словник української граматичної термінології», «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи», «Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке», «Український стилістичний словник», «Українсько-російський словник початку XVII століття», «Етимолого-семантичний словник української мови», численні термінологічні словники.

Щоб проілюструвати його копітку роботу з іншомовними елементами, звернемось до одного з нормативних видань – «Словника слів, у літературній мові не вживаних» (1934 р., Жовква; 1973 р., Нью-Йорк).

У вступній статті автор нарікає на те, що українська мова має багато подвійних і потрійних форм (слів) на означення того самого змісту, і це негативно позначається на формуванні єдиної соборної літературної мови. Засвідчує прагнення створити словник, покликаний допомогти «устійненню» (становленню, унормуванню) єдиної літературної мови шляхом фіксації слів і форм, у ній не вживаних або рідко вживаних: місцевих, «завмерлих» (архаїзмів), «трудних для працівників слова і широкого громадянства» і тих, «що повстали з чужого впливу, головню російського і польського» [10, с.5]. Щоб вирізнити не рекомендоване до вживання, обирає спосіб представлення одиниць: у круглих дужках, із помітками «рс» – російське і «п» – польське.

Аналізуючи словникові статті, переконаємось, що переважна більшість запозичень – це **повнозначні слова** різних частин мови в початковій формі, як от: (*безличний* рс) безособовий, нечесний; (*безпощадно* рс) без жалю, не жалівши, нещадимо, безщадно, без пощадку; (*блат* п) волошка, васильки; (*битком* рс) ущерб, по вінця, до країв, до берегів; (*витручувати* п) виводити, викидати; (*встеклий* п) скажений; (*встеклина* п) скаженина; (*діло* п) твір; (*обаранок* п) бублик; (*опатрунок* п) перша поміч, порятунком та багато інших.

Зауважимо: всі іншомовні входження автор подає в українській транслітерації, що цілком виправдано з огляду на призначення словника. Адже «широке громадянство» може не знати російського або польського написання, сприймаючи означені слова лише на слух. Випадки паралельної фіксації українського та польського варіантів у словнику поодинокі, як от: запис (*вписи* п, *wpisy*) запис; (п *віднести* *побіду*, *odnieść zwycięstwo*) перемоги.

Заголовкові слова розміщені в алфавітному порядку. Автор подбав про зручність користування словником: для полегшення пошуку ті самі групи «рекомендоване (не рекомендоване)» і «(не рекомендоване) рекомендоване» розмістив у різних місцях словника, залежно від написання того чи того слова. Отже, «рекомендоване» може бути і першим, і другим за порядком слідування, пор.: на літеру А – абиякий, усякий (рс *любий*); на літеру Л – (*любий* рс) абиякий, усякий; на У – усякий, абиякий (рс *любий*).

Окрім повнозначних слів, знаходимо тут і численні **службові елементи**, що з'явилися під впливом інших мов, – прийменники, частки, сполучни-

ки, вставні слова і словосполучення: (*ввиду цього рс*) через те; (*п* *взглядно*) або, чи, докладніші; (*відносно рс*) щодо, супроти, на це; (*у відношенні до рс*) щодо, супроти, проти; між (*п* *межи*); (*між тим рс*) тим часом, протє; (*тим більше рс*) і поготові; з одного боку, з іншого боку (*сторони рс*); поки (*п* *нім*); (*овшім п*) так, звичайно, аякже; (*помимо п*) не зважаючи на, не дивлячись на, дарма що, без огляду; (*тим не менше рс*) однак та ін.

Іван Огієнко послідовно реалізував на практиці власне твердження про необхідність дотримання української словозгоди, адже чужа «занечищує нашу мову. Найчастіші помилки тут – неукраїнське вживання відмінків» [7, с.169]. З огляду на вживання службових елементів велику увагу приділяв нормам сполучуваності слів – зокрема, вибору прийменника і форми залежного слова. Наприклад: поділити на (*через п*) три; подорожчати на (*о п*) сто; підслухувати що, прислухатися до чого (*надслухувати чого п*); оженити кого з ким (*на кому рс*); закохатися в кого-що (*в кім-чим п*); покепкувати з кого (*рс* *над ким*); постачати кому що (*кого чим рс*); (*посуджувати о зраду п*) підозрівати в зраді; післати поштою (*рс* *по пошті*); сто процентів (*п* *сто процент*); співчувати кому (*п* *з ким*); учитися рідною мовою (*на рідній мові, в рідній мові п*); три столи, три рази (*три стола, три раза рс*) та ін.

Автор показав фонетичні відмінності між українським і запозиченим словом. Усі одиниці опису мають наголос, що набуває особливого значення, коли «рекомендоване» і «не рекомендоване» відрізняються лише наголосом: страшний (*рс* *страшний*); прости́й (*рс* *простий*); хочу (*рс* *хочу*); цїган (*рс* *цига́н*) тощо. Послідовно відображені й консонантні відмінності (напівжирне виділення наше – Б.Т.): (*п* *жбичити*) зичити; (*п* *лаба*) лапа; товариш (*рс* *товариш*); фальш (*п* *фалиш*) та ін.

Не лишилися поза увагою науковця морфемні відмінності одиниць. Коли, наприклад, маючи спільний з російським або польським словом корінь, українське відрізняється іншим морфемним обрамленням: революці́йний (*рс* *революціонний*); традиці́йний (*рс* *традиціонний*); **приказ**, **наказ** (*п* *розказ*); **призна**ти (*п* *узнати*); свинячий (*п* *свинський*); свистик, свиставка (*п* *свисток*); святковий (*п* *святочний*); трудячий (*рс* *трудячийся*); туркєня (*рс* *турчанка*); **завширшки** (*рс* *шириною*); удвох, вдвох (*рс* *вдвоїх*) тощо. Зафіксовані й часткові кореневі відмінності у складних словах: **самовидець** (*рс* *очевидець*); **вільнолюбний** (*рс* *свободолюбивий*); (*рс*. *водопрівід*) водогі́н і т. ін.

У словнику знайшла відображення позиція автора щодо чужих фразеологізмів. Зокрема, тут наведені запозичені усталені вислови граматичного і метафоричного гатунку й натомість запропоновані українські відповідники – як багатослівні, так і однослівні. Наприклад: докори сумління (*п* *викиди совісті*); на схилку віку (*рс* *на склоні життя*); (*у всіх відношеннях рс*) з усіх боків, під кожним поглядом; (*довершити чудес п*) чудо, диво вчинити; (*довершити вчинків п*) учинити; (*пеха маю п*) мені не ведеться, не щастить; (*не підлягає, не улягає сумніву п*) нема сумніву; ухвалити, постановити (*взяти ухвалу п, винести ухвалу рс*); (*п* *поповнити убивство на кому*) убити кого та ін.

Спостерігається послідовна україномовна адаптація запозичених географічних назв: (*рс* *Ворскла*) Ворскло; (*рс* *Кременчує*) Кременчук; (*рс* *Польша*) Польща; Путивель, з Путивля (*рс* *Путивль*); Ромѐн, з Ромна́ (*рс* *Ромні, з Ромѐн*); (*рс* *Ровно*) Рівне; Санджар (*рс* *Сенжари*); Старокостянтинів (*рс* *Староконстантинів*), Слов'янське (*рс* *Слов'янськ*); Сян (*п* *Сан*), сяницький, Сянік (*п* *Санок*); Угорщина (*п* *Венгерія*); Хопєр (*рс* *Хопьор*), з Хопра та ін.

Тож «Словник слів, у літературній мові не вживаних» слугує яскравим прикладом того, як автор неухильно відстоював і застосовував на прак-

тиці свої теоретичні положення відносно запозичень різних видів: лексико-семантичних, морфемних, фонетичних, фразеологічних, граматичних. Це сприяло усталенню літературної норми, захисту української мови від неправильних, невдалих, зайвих і шкідливих впливів.

У підсумку зауважимо, що питання про джерела, причини, фактори, способи адаптації, місце, роль, межі уживання запозичень залишались у сфері наукових інтересів Івана Огієнка впродовж всього його життя. Це було зумовлене історичною проблемою того часу – створенням єдиної літературної мови, яка змогла б стати інструментом культури, науки, освіти. Зроблені Огієнком висновки і пропозиції – фундамент для подальших узагальнень сучасними мовознавцями.

Теоретична спадщина дослідника знайшла своє відображення в його словникарській практиці. Укладені Огієнком словники поклали початок розвитку української історичної та нормативної лексикографії, надали цінний матеріал для дослідження історії української літературної мови та підходів до її лексикографічного опрацювання.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білоусова Т.П. Словництво Івана Огієнка та принципи укладання словника з біоетики. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Сер. історична та філологічна: наук. зб. / редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), В.С. Прокопчук, Л.М. Марчук та ін. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2015. Вип. XI. С. 163-170.
2. Кочан І. Питання іншомовних запозичень на сторінках часопису «Рідна мова». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144153448.pdf>. Дата звернення: 04.08.2020. Назва з екрану.
3. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків: Вища школа, 1985. 152 с.
4. Огиенко И. Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык, Киев: типография В.П. Бондаренко и П.Ф. Гнездовского, 1915. 136 с.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2004. 436 с., іл. URL: <https://studfile.net/preview/7102246/>; <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>. Дата звернення: 09.09.2020.
6. Огиенко И.И. К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом. *Русский филологический вестник*. Варшава, 1911. Т. 66, № 3-4. С. 362-369.
7. Огієнко І. Наша літературна мова: як писати і говорити по-українському. *Рідна мова* / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. С. 139-422.
8. Огієнко І. Не засмічай мо своєї мови чужими словами. *Рідна мова*. 1936. Ч. 12. С. 542-543.
9. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
10. Огієнко Іван. Словник слів, у літературній мові не вживаних. Нью-Йорк, 1973. 156 с.
11. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ: Друкарня І-ї Київської друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. 79 с.
12. Огієнко І. Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів: Друкарня наукового товариства Т. Шевченка, 1924. 496 с. URL: [https://r2u.org.ua/data/other/Стилiстичний%20словник,%20Огiєнко%20\(1924\).pdf](https://r2u.org.ua/data/other/Стилiстичний%20словник,%20Огiєнко%20(1924).pdf). Назва з екрану. Дата звернення: 18.09.2020.

13. Онищенко Г.А. Іншомовні слова в наукових творах Івана Огієнка (митрополита Іларіона). *Український смисл*. 2012. № 2. С. 124-132. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/150978>. Дата звернення: 16.09.2020.
14. Роман В.В. Адаптація лексичних запозичень у концепції І.І. Огієнка: загальнолінгвістичний аспект. *Нова філологія*. 2012. № 53. С. 149-153.

References:

1. Bilousova T.P. Slovnnytstvo Ivana Ohiiienka ta pryntsyipy ukkladannia slovnyka z bioetyky. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta: nauk. zb.: ser. istorychna ta filolohichna / redkol.: S.A. Kopylov (hol. red.), V.S. Prokopchuk, L.M. Marchuk ta in. Kamianets-Podilskyi: K-PNU imeni Ivana Ohiiienka*, 2015. Vyp. XI. S. 163-170.
2. Kochan I. Pytannia inshomovnykh zapozychen na storinkakh chasopysu «Ridna mova». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144153448.pdf>. Data zvernennia: 04.08.2020. Nazva z ekranu.
3. Muromtseva O.H. Rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy v druhiy polovyny XIX – na pochatku XX st. Kharkiv: Vyshcha shkola, 1985. 152 s.
4. Ogiienko I. Inozemnye elementy v russkom yazyke. Istoriiya proniknoveniia za-imstvovannykh slov v russkiiy yazyk. Kiev: Tipografiya V.P. Bondarenko i P.F. Gnezdovskogo, 1915. 136 c.
5. Ohiiienko Ivan (Mytropolyt Ilarion). Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy / uporiad., avt. ist.-biohr. narysu ta prymit. M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2004. 436 s., il. URL: <https://studfile.net/preview/7102246/>; <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>. Data zvernennia: 09.09.2020.
6. Ogiienko I.I. K voprosu ob inostrannykh slovah, voshedshih v russkiiy yazyk pri Petre Velikom. *Russkiiy filologicheskiiy vestnik*. Varshava, 1911. T. 66, № 3-4. S. 362-369.
7. Ohiiienko I. Nasha literaturna mova: yak pysaty i hovoryty po-ukrainskomu. *Ridna mova / uporiad.*, avt. peredmovy ta komentariiv M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. S. 139-422.
8. Ohiiienko I. Ne zasmichuimo svoiei movy chuzhymy slovamy. *Ridna mova*. 1936. Ch. 12. S. 542-543.
9. Ohiiienko Ivan (mytropolyt Ilarion). *Ridna mova / uporiad.*, avt. peredmovy ta komentariiv M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
10. Ohiiienko Ivan. Slovnyk sliv, u literaturnii movi ne vzhvyvanykh. Niu-York, 1973. 156 s.
11. Ohiiienko I. Ukrainska hramatychna terminologiiia. Istorychniiy slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminolohii z peredmovoiu pro istoriiu rozvytku yii. Kyiv: Drukarnia I-yi Kyivskoi druk. spilky, Trokhsviatyetska, 5, 1908. 79 s.
12. Ohiiienko I. Ukrainskyi stylistychniiy slovnyk. Pidruchna knyzhka dlia vyvchennia ukrainskoi literaturnoi movy. Lviv: Drukarnia naukovooho tovarystva T. Shevchenka, 1924. 496 s. URL: [https://r2u.org.ua/data/other/Stylistychniiy%20slovnnyk,%20Ohiiienko%20\(1924\).pdf](https://r2u.org.ua/data/other/Stylistychniiy%20slovnnyk,%20Ohiiienko%20(1924).pdf). Nazva z ekranu. Data zvernennia: 18.09.2020.
13. Onyshchenko H.A. Inshomovni slova v naukovykh tvorakh Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona). *Ukrainskyi smysl*. 2012. № 2. S. 124-132. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/150978>. Data zvernennia: 16.09.2020.
14. Roman V.V. Adaptatsiia leksychnykh zapozychen u kontseptsii I.I. Ohiiienka: zahal-nolinhvistichnyi aspekt. *Nova filolohiia*. 2012. № 53. S. 149-153.

The article «Borrowings in Ivan Ohiiienko's scientific heritage» by Teiana Bilousova analyses the ways and reasons for borrowing linguistic units from other languages, their adaptation in the recipient language, and approaches to their selection and fixation in dictionaries. Being one of the natural ways of enrichment of all the languages, borrowings become an object of study of different native and foreign researches, among which Ivan Ohiiienko's works are of great interest.

Highly estimating the Ukrainian language as a rich, flexible and developed one, caring about the establishment of its unified literary standard, the scientist didn't re-

ject the presence of different borrowings and accepted both, those which came from ancient times (Latin, Greek, and Slavic etc.), and those ones penetrating into the language at the present time. The most numerous in the Ukrainian language he considered Russian and Polish borrowings. He always urged to their objective evaluation and denied their senseless exclusion from the language by the linguistic purism.

Still he resisted the penetration into the language of barbarisms, clichés, foreign word combinations and phraseological units. At the same time he advocated historical and terminological dictionaries supporting the language uniqueness. Using historical and chronological analyses he developed the methodological criteria for defining the sources of borrowings and their adaptational characteristics in the recipient language. He also found out the factors and reasons of borrowing, and the most frequently borrowed elements.

The theoretical ideas of Ivan Ohiienko found its practical realization. The article provides the analysis of his «Dictionary of substandard words», illustrating on the numerous examples the author's approaches to the order, commentaries, graphic and accentual representation of borrowings, and their combinability with other words at the level of phrases and word combinations.

The conclusion gives the linguist's remarks and propositions as for the further linguistic studies in this field.

Key words: Ivan Ohiienko, scientific works, borrowings, adaptation, lexicography.

Отримано: 02.10.2020 р.

УДК 81'246.2

DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.14-20

Тетяна Боднарчук

ORCID 0000-0001-7492-3172

кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА БІЛІНГВІЗМУ В МОВОЗНАВСТВІ

Проаналізовано основні напрямки лінгвістичних досліджень проблеми білінгвізму. Зазначено, що лінгвісти, досліджуючи мовні контакти, вивчають такі явища як конвергенція та дивергенція контактуючих мов, а також інтерференція та інтерналізація. Особливу увагу приділено зосереджено на трактуванні понять «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова».

Ключові слова: білінгвізм, рідна мова, друга мова, іноземна мова, конвергенція, дивергенція, інтерференція, інтерналізація.

На сучасному етапі розвитку людського суспільства у сфері мовної політики спостерігаються дві протилежні, проте взаємопов'язані та взаємообумовлені тенденції: по-перше, відбувається процес інтеграції різних культур і формування єдиного культурного простору, а, отже, перед підростаючим поколінням постає необхідність володіння однією із мов міжнаціонального спілкування, а по-друге, концептуальна установка сучасних освітніх систем щодо місця індивідуальності у культурі вимагає також збереження національної мови. Тому кількість людей, які володіють двома і більше мовами невпинно зростає і проблема білінгвізму – це досить багатоаспектна наукова проблема і при її дослідженні потрібно використовувати методи багатьох наук.